

valószínű, hogy külső hatásra jött volna létre.

A második próbaárok alsó kultúrrétege az elsőől határozott meddő réteggel volt elválasztva. A réteg túlnyomóan azon spirálmeander-féleséget tartalmazza, amelyet Tompa, mint a Bükki kultúra alapját és kiindulópontját ismert fel. (42. kép.) Lásd Tompa l. c. I. t. Ugyanebben a rétegben a Bükk I. néhány jellegzetes cserepét is megtaláltam. (42. kép.) Tekintettel ezen réteg vastagságára (1 m) remélhető, hogy pontos ásatások folyamán a spirálmeander alap és Bükk I. viszonya is jobban tisztázható. Az árok legalsó, a tiszta spirálmeanderes rétegben az anyaföldbe ázott tűzhelyet találtam cserepekkel és néhány csonttal.

Az első próbaárókban rétegeket nem tudtam megkülönböztetni. Az egyetlen jelenség, amelyből rétegekre következtethetünk, a kultúrstratum közepe felé egy vesszőfonatos ház jelenléte Bükk III.-ba tartozó cserepekkel. Ez alatt újból a spirálmeanderes kultúra emlékeit találtam. Ami a kőanyagot illeti, a

legtöbb az első próbaárókból került elő. Csiszolt holmit csak egész apró töredékekben találtam. Annál számosabb volt a pattintott kőanyag. Sajnos, az első próbaárókban a rétegeket nem tudtam elkülöníteni, de megfigyeléseim szerint az eszközök zöme a rétegződés felső részéből származik, tehát a Bükk III. rétegből. Vékony pengék, továbbá egyoldalúan megmunkált háromszög alakú nyílhegyek (?) az uralkodó típusok. A stratigrafia bizonytalansága miatt ezt az anyagot nem közlöm. A II. próbaárókban a felső rétegből csak egy kőpengé, az alsó (spirálmeanderes) rétegből pedig néhány érdekesen megmunkált vakarókés (?) és töredék került elő. (41. kép.)

Kedves kötelességemnek tartom megemlíteni, hogy a próbaásatások véghezvitelénél Bulyovszky Gusztávné helybeli földbirtokos, aki figyelmünket a lelőhelyre felhívta, a legmesszebbmenően támogatott és munkámat ezáltal nagymértékben megkönnyítette.

Iff. Gallus Sándor.

Adatok Erdély őskori kereskedelmi, művelődési és népvándorlási útjaihoz.¹

II. A spirális díszű kerámika.

Az EMER.-ban a *Torma Zsófia*-féle gyűjteményben van Tordosról egy pár edény és cserép, mely határozottan ebbe

a kultúrkörbe tartozik. Hasonló töredékeket ajándékozott *Torma Zs.* a berlini Museum für Völkerkunde őskori osztályának is.

Ezek a töredékek sokat nyerneek jelentőségükben az 1910 tavaszán Tordoson eszközölt hitelesítő ásatások rendjén a IV. ásatási hely alsó rétegében lelt s az

¹ A szövegben használt rövidítések: AÉ. = Archaeológiai Értesítő. — ASL. = Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. — BSzM. = Barcasági Szász Múzeum, Brassó. — EM. = Erdélyi Múzeum, Kolozsvár. — EMEÁ. = Az Erdélyi Múzeumegyesület Ásványtára. — EME. Évk. = Az Erdélyi Múzeumegyesület Évkönyve, Kolozsvár. — EMER. = Az Erdélyi Múzeumegyesület Régiségára. — Gooss = Gooss Karl: Chronik der archaeologischen Funde Siebenbürgens, Hermannstadt 1876. (Különlenyomat az ASL XIII. 1876. kötetéből.) — MNM. = Magyar Nemzeti Múzeum. — *Marțian I.* = *Marțian Julius*: Arch.-præhist. Repertorium Siebenbü-

gens. Mitteilungen d. Anthr. Ges. Wien. Bd. XXXIX. (N. F. IX.) 1909. 321—358. l. — *Marțian II.* = *Marțian Iulian*: Repertoriu arheologic pentru Ardeal, Bistrita 1920. — OTÉ. = Értesítő az Erdélyi Múzeumegyesület Orvos-Természettudományi Szakosztályából, Kolozsvár. — *Schroller* = *Schroller Hermann*: Die Stein- u. Kupferzeit Siebenbürgens, Vorgeschichtliche Forschungen, Heft 8. Berlin 1933. — SzNM. = Székely Nemzeti Múzeum Sepsiszentgyörgy. — *Tompa* = *Tompa Ferenc*: A szalagdiszes agyagművéség kultúrája Magyarországon. — Die Bandkeramik in Ungarn. Archaeologia Hungarica V—VI. k. Budapest 1930.

EMER.-ban II. 2569. sz. alatt beletározott, palaszürke színű, finom mívű edényoldal révén, amelyen szerencsére még felismerhető a párhuzamos páros vonallal képezett spirális egy kis része.

Ugyancsak az EMER.-ban a szeben-megyei Péterfalváról 7624. sz. alatt van egy hasonló, spirális díszű, fekete színű edénytöredék, mely női agyagidolum,

alatt négy fenék- és oldalrészt is letem, melyek szintén a bükki kultúrkörbe tartoznak. Ezek közül három vadgalamb-(pala-)szürke, egy pedig barnavörös színű. Valamennyi roppant finom technikájú edénytől származik. Díszítésük finoman húzott vonalakból adódó sávok, melyek a fenékszélről futnak fel s helyenkint szögben találkoznak. Egy oldaltöredék jobbsó

43. kép.

kaptafaalakú kovapalabalta stb. társaságában került a múzeumba.

III. A bükki kultúra.

Kézikönyvem II. k. 76. kép 6. sz. alatt adom egy talpas pohár felső részét, melynek finom vonalsávokból álló díszítése élesen különül el a többi tordosi anyagtól.

A Torma Zsófia-féle gyűjtemény újabb áttanulmányozása rendjén V. 928—31. sz.

széle e vertikális vonalaknak horizontális vonalakkal való metszését s az ennek révén keletkezett rácsos mustrát mutatja. A simán maradt sávokat fényesre csiszolták.

Hasonló módon díszített keramikát a hitelesítő ásatások nem szolgáltatnak, a IV. ásatási hely alsó rétegében letem azonban u. o. technikájú és színű oldaltöredékeket, melyek díszítése sekélyen benyomott lencseszerű mélyülésekből (amelyek

sorban rendeződnek el) és ugyancsak sekélyen benyomott, keskeny, hornyolatszerű vonalakból adódó szalagokból áll. Az egyik töredék barnavöröses-szürkében játszó színű. Valamennyi fényesített. Az igazi tordosi kerámika társaságában éppen olyan idegenszerűleg hatnak ezek a töredékek, mint a fent leírtak. Nádasdarócon a *Templomdob*-on bükkí jellegű festett kerámika társaságában került felszínre egy sekély lencsékkel díszített edénytöredék.

A kőröslőri (Bihar m.) *Pestera Boitului* nevű barlangban végzett ásatásaim rendjén 1930-ban leltem a többek között egy finom mívű, kávébarna színű, dudorfüles csereptöredéket, melyen félovális formában még kivehető a fekete szalagos festés. Vele együtt leltem egy belül palaszürke, kívül téglavörös, finom mívű dudorfület és egy hasonló mívű, kávébarna, hornyolt cserepet, valamint egy vastagfalú edény fenékrészét, mely kívül szintén kávébarna színű.

A Sebes-Körös alsóbb szakaszából a Nagyvárad melletti *Guttmann*-féle téglavető területéről a bükkí festett kerámika több emlékét őrzi a nagyvárad múzeum.

Ugyancsak Nagyváradról a *Jégpince* melletti telepről u. olyan kerámikát szerzett gyűjteménye részére *Ardos Frigyes*.

Ugyancsak a Sebes-Körös mellől, a révi *Zichy-barlang* felett levő *Vizes-barlang*-ból van az EMER.-ban hasonló kerámika.

A Nádas mellől Darócról (Kolozs m.) és Magyarvistáról (Kolozs m.) szerzett gyűjteménye részére azonos kerámikát *Székelly János* magyarvistai igazgatótanító.

A Kis-Szamos mellett Kolozsváron a Farkas-utcai ref. leányfőgimnázium telkén létezett s eliszapolt telepben volt képviselve a bükkí festett kerámika.

Mindezekről és más, a Maros és Szamos mentén lelt hasonló leletekről részletesen a festett keramikáról szóló cikkünk rendjén fogunk beszélni.

Egy pár hegyesnyakú, ovális átmetszetű kőbalta részletesebb keresztlevelét nem ismerjük. Ezekről egyelőre a tiszai kultúra

rendjén fogunk megemlékezni. Lelőhelyüket a mellékelt térképen körbe foglalt kereszt jelzi.

IV. A tiszai kultúra.

Emlékeit telepekből és szórványos leletekből ismerjük. Ez utóbbiak számosabak. Két fejlődési fázissal van képviselve. Az időben is elsőt a nándorvályai (Hunyad m.) *Dos*-határrészben feltárt két-rétegű telep képviseli, melyhez a bögözi (Udvarhely m.) és Nagyiklodi (Szolnokdoboka m.) is tartozik. A másodiknak legjellemzőbb képviselője a tordosi telep (Hunyad m.) a maga három, időben alig elkülönülő, mélyített szalagkeramikás rétegével. A szórványosan előkerült kőeszközök, főként kaptafaalakú balták,¹ nem minden egyes esetben határozzák meg az alperiódust, melyből származnak. Ezt csak a jövő szerencsés ásatásai fogják majd pontosabban megállapítani. Egyes esetekben a telepekből kikerült azonos emlékek igazolják a most tárgyalás alatt levő kultúra körébe való tartozásukat. Egyelőre itt szólok a hegyesnyakú, ovális átmetszetű kőbaltákról is.

Az alább megrajzolandó kép távolról sem teljes, mert a vidéki és magánygyűjtemények ismételt áttanulmányozásra és ellenőrzésre szorulnak, e mellett naponkint kerülhetnek felszínre újabb emlékek.

A lelőhelyek felsorolásával kilépünk a földrajzi Erdély területéről s leszállunk az Alföld keleti szélére is, hogy így a tiszai kultúra terjedési irányát és mérvét jobban kidomborítsuk.

¹ A magyar irodalom rendszeren *véső* és *ék* néven könyveli el ezeket a kőeszközöket. Mi a szerszám alakja és rendeltetése alapján *véső*, *balta* és *fejsze* néven tárgyaljuk őket. A külföldi irodalom a szántó készségek közé sorolja ezek egy részét. Ennek a rendeltetésnek ellene mondanak az átfúrt példányok (fejszék) és ellene mond különösen az a körülmény, hogy szóban forgó baltáink és fejszéink egyik él-sarka sem kopott, vagy legalább is nem olyan mértékben, mint amennyire meg kellett volna kopnia, ha csakugyan ekeként használták. Hogy egyik-másik a kapa szerepét is betölthette, magától értődik.

A mellékelt térképen a nándorvályai fázist képviselő lelőhelyeket körrel (NV=Nándorvály), a tordosit (T.=Tordos) pedig ponttal jelöltük meg. A szórványos leletek jele a kereszt.

*

1. *Alcsernáton*. — Háromszék m. — A SzNM.-ban talpas pohár és gombaalakú edénytalpak.

2. *Alpestes* (Nagypestes). — Hunyad m. — Innét tordosi jellegű kerámikai maradványokat és dentrites jáspiszilánkokat ismerünk. OTÉ. XII. (2. r. IX.) 66. l. 41. sz. — Hunyad vm. tört. I. 15. l. — *Marțian* I. 10. sz. II. 502. sz.

3. *Alsótárlaka* (Tártária). — Alsófehér m. — A vasúti őrházzal szemben u. o. telep van, mint a tordosi EM. XXV. (u. f. III.) 259. l.

4. *Alvinc* — Alsófehér m. — Az EMER.-ban a IV. 2112—31. sz. cserepek között tordosi jellegűek is vannak. *Schroller* 75. l. 45. sz.

5. *Angyalos*. — Háromszék m. — Az EMER.-ban 2274. sz. kettős csonkakúp alakú edényke.

6. *Antos*. — Szolnokdoboka m. — *Marțian* I. 30. sz., II. 19. sz. alatt öt drb. szokatlan nagyságú amphibolbaltát említ innét. — Az EMER.-ban levő volt dési múzeum anyagában D. 468. sz. alatt egy 27.7 cm hosszú. D. 469. sz. alatt egy 21. sz. cm. h., D. 486. sz. alatt pedig egy u. o. típusú, amphibolból készült, kaptafaalakú baltafok része tartozik ide. — A D. 487. sz. serpentin-festéktörő rézkori a D. 489. sz. közel fatjanova-típusú homokkőbaltával együtt.

7. *Arany*. — Hunyad m. — Az EMER.-ban tordosi jellegű kerámika.

8. *Aranyosszentmiklós*. — Szolnokdoboka m. — Az EMER.-ban D. 522. sz. kaptafaalakú kőbaltatöredék.

9. *Agostonfalva*. — Nagyküüllő m. — Az EMER.-ban csuprok.

Balla, l. *Szilágyballa*.

10. *Bádok*. — Kolozs m. — *Maklái László* gyűjt.-ben a *Boroshegy*-ről talp-

csőtöredék, edényfülek, mint a tordosiak és áglenyomatos faltapasz.

11. *Bessenyő*. — Besztercenaszód m. — Az EMER.-ban díszítetlen cserepek és kaptafaalakú kovapalavéső.

Bessenyő, l. *Sepsibessenyő*.

12. *Besztercenaszód* m. — Az EMER.-ban II. 4965. sz. trapezoid, ívelt hátú kovapalabalta.

13. *Biharderecske*. — Bihar m. — Az EMER.-ban I. 5178—79. sz. kaptafaalakú baltatöredékek, I. 5180—84. sz. állati csontok és I. 5185—88. sz. cserepek, mint a tordosiak, köztük húsvörös bevonású edénytalptöredék.

14. *Bogárzó*. — Bihar m. — *Dr. Penkert Mihályné* székelyhídi gyűjteményében kaptafaalakú balta.

15. *Boholt*. — Hunyad m. — A dévai múzeumban 4301. sz. trapezoid, enyhén ívelt hátú baltatöredék.

16. *Bondorászó* (Budurásza). — Bihar m. — Az EMER.-ban 8036. sz. kaptafaalakú véső kristályos mészkőből.

17. *Borberek*. — Alsófehér m. — Az EMER.-ban IV. 1986—2105 b. sz. alatt a *Merítónél* a Maros jobb partján levő, tordosi jellegű telep emlékei.

18. *Bödön*. — Szolnokdoboka m. — Az EMER.-ban D. 476. sz. trapezoid kővéső.

19. *Bögöz*. — Udvarhely m. — A *Págyvántetőn* telep, keramikája a nándorvályaira emlékeztet.

20. *Brassó*. — Brassó m. — Az ASTRA. nagyszabasi gyűjteményében 2153. sz. kaptafaalakú, átfúrt balta.

Budurásza, l. *Bondorászó*.

21. *Bujtúr*. — Hunyad m. — Az EMEÁ.-ban cserepek a bujturi kövületek árkából. — Az EMER.-ban IV. 2111. sz. viaszopálvakaró.

22. *Búza*. — Szolnokdoboka m. — Az EMER.-ban D. 466. sz. 14 cm hosszú, ívelt hátú, kidolgozott oldallappokkal bíró, nyéllyukas, kaptafalaakú fejsze.

23. *Cege*. — Szolnokdoboka m. — *Herepei Károly* a cegei tó nyugati partján tordosi jellegű és aeneolithikus telep emlékeit ásta a nagyenyedi Bethlen-kollégium

múzeuma részére. — *Schroller* 74. l. 17. sz. tévesen teszi Nagyenyed határába. — *Erdély* 1933. 8. l. tévesen helyezi az összes leleteket az erdélyi aeneolithikum 2. fázisába.

24. *Cente*. — Szolnokdoboka m. — A szamosújvári főgymn. gyűjt.-ben. A. 45, sz. alatt egy 19 cm hosszú, hegyes nyakú ovális átmetszetű kőbalta, melynek éle 6 cm széles.

25. *Csáklya*. — Alsófehér m. — Az EMER.-ban a *Torma*-féle gyűjt.-ben V. 9972. sz. edényke.

26. *Csicsókeresztúr*. — Szolnokdoboka m. — Az EMER.-ban I. 4194. sz. lapos kaptafaalakú mésztufa-baltatöredék, I. 4195. sz. kaptafaalakú kovapalabalta, I. 4197—239. sz. közt homokkő- és tűzkővakarók és kaparók, melyek egy része azonban lehet aeneolithikus is.

27. *Csombord*. — Alsófehér m. — Az EMER.-ban IV. 2530. sz. talpcsöves edénytöredék.

Daróc, I. *Nádasdaróc*.

28. *Déva*. — Hunyad m. — A dévai múzeumban: a) a református temető mellől, b) a harói úti telepről tordosi jellegű kerámikai maradványok. — Az EMER.-ban a Marospartról II. 5434. sz. edényoldal.

29. *Egerpatak*. — Háromszék m. — A SzNM.-ban az *Oláhülés*-határrészről gombaalakú edénytálp.

30. *Erdély*. — Az EMER.-ban 8503. sz. magashátú kaptafaalakú balta foka kristályos palából. — 8504. sz. rongált kőkap. — 8521. sz. széles kaptafaalakú balta élrésze.

31. *Erked*. — Udvarhely m. — Az EMER.-ban 7885. sz. kaptafaalakú baltatöredék kiképezett oldalélekkel.

32. *Erősd*. — A *Tyiszkhegy* festett kerámikás telepének alsó rétegében talpas pohár és gombaalakú edénytálpak.

33. *Érhatvan*. — Szilágy m. — Az EMER.-ban a *Csontoshegyről* IV. 2384. sz. kaptafaalakú balta.

34. *Érkésérő*. — Bihar m. — *Orosz Lajos* ref. lelkész gyűjt.-ben volt egy szerpen-

tinkapa, mely a régi fúrás irányában eltört, törési felülete kopott, tehát később magtörőnek használták. — U. o. volt még egy kristályos palából készült balta.

Dr. Andrásy Ernő érmihályfalvi gyűjt.-ben van egy majdnem kerek átmetszetű hegyesedő nyakú kőbalta, — továbbá a *Városerdőből* két, az érkeserői szigetről pedig egy kaptafaalakú amphibolbalta.

35. *Felőr*. — Szolnokdoboka m. — I. 4254—56. sz. neol. jellegű cserepek.

36. *Felsőboj*. — Hunyad m. — A dévai múzeumban mélyített szalagdíszes kerámika, mint a tordosi, — 4294. sz. enyhén ívelt hátú, trapezoid kőbalta, — 4916. sz. enyhén csomakúpos hálósúly, vagy szövőszéknehezék. AÉ. 1885. 300. l.

37. *Felsőcsertés*. — Hunyad m. — A dévai múzeumban kerámikai maradványok, mint a tordosiak és 4300. sz. téglalap baltatöredék.

38. *Felsőkomána*. — Fogaras m. — Az ASTRA. nagyszabeni múzeumban 1801. sz. trapezoid kőbalta és egy kaptafaalakú véső.

39. *Földvár*. — Brassó m. — A BSZM.-ban kaptafaalakú véső.

40. *Füzesszentpéter*. — Szolnokdoboka m. — A dévai múzeumban 4856. sz. bögre.

41. *Gálospetri*. — Bihar m. — *Dr. Andrásy Ernő* gyűjt.-ben trapezoid kővéső.

42. *Gernyeszeg*. — Marostorda m. — Az EMER.-ben 1974. sz. bögre.

43. *Gírolt*. — Szolnokdoboka m. — Az EMER.-ban 7. sz. kaptafaalakú és 18. sz. enyhén ívelt hátú, kaptafaalakú homokkőbalta.

44. *Gyulafehérvár*. — Alsófehér m. — Környékéről a MNM.-ban háromlábú, mélyített szalagdíszes edényke (oltár, serpenyő, lámpa?). AÉ. 1927. 48. l. és képe 44. l. 19. kép 10. sz. alatt. — *Tompa* XL. t. 16. sz.

Az EMER.-ban a Marosból I. 642. sz. hálósúly, mint a tordosiak.

45. *Haró*. — Hunyad m. — A dévai múzeumban a *Földvarról* edénytöredékek, mint a tordosiak.

46. *Hondol*. — Hunyad m. — A dévai

múzeumban edénytöredékek, mint a tordosiak.

47. *Imecsfalva*. — Háromszék m. — A SzNM.-ban viaszopálmagkő és húsvörös bevonású edénytálp, mint a tordosiak.

48. *Keresztényfalva*. — Brassó m. — A BSzM.-ban tulajdonjegyes edényfenekek, mint a tordosiak és gombaalakú edénytálp.

49. *Kersec*. — Hunyad m. — A dévai múzeumban edénytöredékek, mint a tordosiak, viaszopálmagkövek és szilánkok.

50. *Kékes*. — Szolnokdoboka m. — Az EMER.-ban D. 480—81. sz. trapezoid vésők.

A szamosújvári főgimn. gyűjt.-ben. A 46. sz. magas hátú, párhuzamos oldalélű, kaptafaalakú balta. — A. 24. sz. u. o. rövidebb s valamivel alacsonyabb hátú kaptafaalakú balta. — A. 49. sz. u. o. trapezoid balta.

Kisernye, I. Szászernye.

51. *Kolozsvár*. — Az EMER.-ban a *Házsongárd*-ból (Grébe-kert) II. 477. sz. kaptafaalakú keskeny véső.

Magánkézben a Farkas-utcai ref. leányfőgimn. telkéről tordosi jellegű kerámika (és bükki jellegű festett kerámika).

52. *Krizba*. — Brassó m. — Az EMER.-ban I. 7880—83. sz. és I. 7897. sz. kaptafaalakú balták. V. ö. *Roska*. Újabb kőkor 29. kép. 6. sz.

U. ott I. 7899. sz. kaptafaalakú balta foka, melyet állónek, gabonazúzónak is használtak, — 474. sz. kaptafaalakú palakőbalta, melyet zúzókönek használtak, — 477. sz. kaptafaalakú homokkőbalta, — 478. sz. u. o. homokkőbalta, melyet szintén zúzókönek használtak, — 490. sz. u. o. alakú homokkőbalta foka.

A nagyenyedi Bethlen-kollégium Múzeumában kaptafaalakú kapatöredék.

Kudu, I. *Várkudu*.

53. *Lesnek*. — Hunyad m. — A dévai múzeumban viaszopálszilánkok.

54. *Magura* (Felsőcsertés mellett). — Hunyad m. — A dévai múzeumban tordosi jellegű cserepek.

55. *Magyarláp*. — Szolnokdoboka m.

— Az EMER.-ban I. 1326. sz. kaptafaalakú, kétoldalt ferdén lecsiszolt, kareliai típusú kőbalta, — I. 1327. sz. kaptafaalakú, kovapalakapa félig átfúrva.

56. *Magyarszarvaskend* (Szarvaskend). — Szolnokdoboka m. — Az EMER.-ban a *Köblösi-hegy* nevű határrészből I. 4446. sz. és IV. 2214.—17. sz. cserepek.

57. *Magyarvita*. — Kolozs m. — *Székelly János* gyűjt.-ben: a) a *Gerecsedülő*-ből, — b) a *Körtiberek*-ből, — c) a *Kiskút-dűlő*-ből edénytöredékek, — d) a *Szénhelydűlő*-ből kaptafaalakú vésőtöredék.

58. *Markód*. — Marostorda m. — Az EMER.-ban 24. sz. hegyes nyakú, ovális átmetszetű porphyrbalta. EME. Évk. V. 134. l. — *Goose* 34. l. — EM. III. 145. l. — *Marțian* I. 425. sz., II. 422. sz.

59. *Marosbogat*. — Tordaaranyos m. — A nagyenyedi Bethlen-kollégium múzeumában 1657—70. sz. alatt edénytöredékek, mint a tordosiak.

60. *Marosvásárhely*. — Marostorda m. — Az EMER.-ban a *Kovács István* ásatásaiból egy a világirodalomban a bükki kultúrkörbe sorozott bögre. Dolgozatok: *Travaux*, VI. Kolozsvár 1915. 226—325. l. — *Nils Aberg*: *Bronzezeitliche u. früh-eisenzeitl. Chronologie*, III. Stockholm 1932. 31. l. 37. kép. — *Schroller* 72. l. és 38. t. 2. sz.

Ennek az edénynek s társainak pontosabb hovatartozását újabb stratigraphikus ásatások eredményétől várjuk.

A térképen nincs jelölve.

61. *Melegföldvár*. — Szolnokdoboka m. — Az EMER.-ban a *Nyerges*-határrészből I. 6655—75. sz. edénytöredékek.

62. *Mezősámsond*. — Marostorda m. — *Andrássy Kálmán* ref. igazgatótanító gyűjt.-ben volt egy ívelt hátú kovapalavéső.

63. *Mezőszáva*. — Kolozs m. — Az EMER.-ban a *Bososer*-(*Borsószér*?) határrészből IV. 2775. sz. kőfejszetöredék, mit utólagosan morzsolókönek használtak, — továbbá IV. 2776—80. sz. durva cserepek.

64. *Mezőveresegyháza* (Veresegyháza). — Szolnokdoboka m. — A szamosújvári

főgimn. gyűjt.-ben párhuzamos oldalélű, magas hátú, törött élű, kaptafaalakú kovapalabta.

Az EMER.-ban IV. 2349. sz. kaptafaalakú serpentinvéső, IV. 2380. sz. balta az *Iratvány*-határrészből, — a *Hidegkút*-határrészből pedig különösebb jelleg nélküli cserepek.

65. *Méra*. — Kolozs m. — *Székely János* magyarástai gyűjt.-ben a *Csémeterkert* mellől magas hátú, kaptafaalakú, kovapalabta foka.

66. *Mihályfalva*. — Nagyküküllő m. — A SzNM.-ban 87/889. sz. kaptafaalakú véső.

67. *Nagybarcsa*. — Hunyad m. — A dévai múzeumban viaszopálszilánkok.

68. *Nagyborosnyó*. — Háromszék m. — A SzNM.-ban részben a tordosiakkal egyező kerámikai maradványok.

69. *Nagydevecser*. — Szolnokdoboka m. — Az EMER.-ban D. 470. sz. és D. 478. sz. enyhén ívelt hátú, kaptafaalakú kőbalták.

A szamosújvári főgimn. gyűjt.-ben egy párhuzamos oldalélű, magas hátú, kaptafaalakú kovapalabta. — A. 47. sz. alatt egy trapezoid kovapalabta. — A. 50. sz. alatt pedig egy u. olyan, de keskenyebb fokú kovapalabta.

70. *Nagynyed*. — Alsófehér m. — A Bethlen-kollégium múzeumából a cegei telepről tordosi jellegű keramikát említ *Schroller* 74. l. 17. sz. alatt. Ez azonban a szolnokdobokamegyei *Cege*, ahol *Herepei K.* ásott a tó nyugati partján. L. *Cege* alatt.

71. *Nagyiklód*. — Szolnokdoboka m. — 1903. tavaszán a vasúti pálya és a Dengelegre vezető országút összehalmozása előtt létezett, de a Kisszamos ártól ismételtelen eliszapolt, neolitikus telep egy részét tartam fel, melynek emlékei az EMER.-ban I. 2355—63. és I. 5913—6091. sz. alatt vannak beletárolva. Az ásatások rendjén 2 zsugorított fekvő csontvázat is sikerült felfedni. A kerámikai maradványok között csak 3 drb díszített, és pedig 2 határozott párhuzamosokkal, egy pedig zezugos

hornyolattal. Ez utóbbi kiesik a neol. kerámika köréből.

Nagypestes, l. *Alpestes*.

72. *Nagyrápolt*. — Hunyad m. — A dévai múzeumban 4913. sz. jáspismagkőtörődék.

73. *Nagyszeben*. — Szeben m. — Az EMER.-ban IV. 9981. sz. edényke.

74. *Nagyvárad*. — A *Guttmann*-féle téglavetőnél a tordosival egyező telep, melynek emlékei részben a nagyváradi múzeumban vannak.

75. *Nádasdarác* (Darác). — Kolozs m. — *Székely János* magyarástai gyűjt.-ben a *Templomdombról* levélenyomatos és ágszerű tulajdonjegyes edényfenékrészek, mint a tordosiak.

76. *Nándorválya*. — Hunyad m. — A *La dos*-határrésznek, *Dosul Mic* nevű részében kétrétegű telep kis részét tartam fel. Az alsóban a vonalszalagos, a felsőben a tűzdelt pontszalagos kerámika vezet. Kellett lennie egy harmadik legfelsőbb rétegnek is, mely a tordosi alsó réteggel egyezett s amelyet a szántás, az esővíz és lefolyó hólé tönkretett, legalább azon a helyen, ahol az ásatások folytak. A leletek az EMER.-ban VI. 388—1060. sz. alatt.

Korábban *Torma Zsófia* is gyűjtött itt kő- és agyagholmikát. Ezek a fenti gyűjteményben V. 9674—867. sz. alatt szerepelnek.

U. ott a *La cărămizi*- (=A tégláknál-) határrészből II. 1545. sz. neol. csésze.

Természettudományi Közlöny X. 108. l. — CIA. 1876. II. 14. l. — OTÉ. XI. (2. r. VIII.) 24. és 191. l., XII. (2. r. IX.) 66—67. l. 45. sz. — AÉ. 1882. 102—106. l. — EM. VI. 191—197. l. — *Roska M.* Az újabb kőkor 404—406. l. — *Schroller* 6—8. l. 70. l. 85. sz. és 2., 3. tábla.

77. *Noszoly*. — Szolnokdoboka m. — Az EMER.-ban a *Steuni*-határrészből I. 7354. sz. kareliai típusú kovapalabta.

78. *Oláhlápos*. — Szolnokdoboka m. — Az EMER.-ban I. 1986. sz. magas hátú, kaptafaalakú balta foka, I. 1712. sz. gyöngyalakú hálósúly, mint a tordosiak.

79. *Oláhnyíres*. — Szolnokdoboka m. —

Az EMER.-ban 23. sz. hegyes nyakú, ovális átmetszetű, mészmárgabalta. Rajta valószínűleg utólagosan bekarcolt vessződísz. EME. Évk. V. 139. l. — EM. III. 145. l. — Gooss 42. l. — Szolnokdoboka vm. monogr. I. 97. l. — *Marțian* I. 520. sz., II. 442. sz.

80. *Oltsem*. — Háromszék m. — A SzNM.-ban a *Vármege* és *Leánykavár* festett keramikás telepeiből talpas poharak, — a *Vármegéről* húsvörös bevonású, gombaalakú edénytálpak.

81. *Ördögösfűzes*. — Szolnokdoboka m. — A szamosújvári főgimn. gyűjt.-ben a *Cordele*-határrészből agyagedény. OTÉ. XVI. 1891. 152., 186. l.

82. *Patakfalva*. — Udvarhely m. — Az EMER.-ban 2273. sz. hengeres edényke (gyermekjáték).

83. *Péterfalva*. — Szeben m. — Az EMER.-ban 7630. sz. női agyagidolum, 6758. sz. edényfűl, mint a tordosiak, 6776. sz. kaptafaalakú kovapalabalta, amit később retusáló kőnek használtak.

84. *Ráton*. — Szilágy m. — Az EMER.-ban IV. 4232. sz. jáspisszilánk, IV. 4233—46. sz. közt részbe újabb kőkori cserepek.

85. *Rea*. — Hunyad m. — Az EMER.-ban 1565—66. sz. edényfülek, mint a tordosiak.

86. *Sepsibessenyő* (Bessenyő). — Háromszék m. — Az EMER.-ban I. 717. sz. kaptafaalakú, széles mészkőbalta élrésze.

87. *Sepsimagyaros*. — Háromszék m. — Az EMER.-ban I. 2185. sz. 14,2 cm h., alacsony hátú, kaptafaalakú balta. EM. XXVIII. (u. f. VI.) 150. l.

A SzNM.-ban 218/911. sz. nyújtott triánguláris, 13 cm h. kőbalta.

88. *Sepsiszentgyörgy*. — Háromszék m. — A SzNM.-ban a *Váradi János*-utcából putriszerű üregből, zsugorított fekvő temetkezés mellől kareliai típusú balta, mélyített és kimetszett díszű kerámika. *Schroller* 78. l. 158. sz.

89. *Somlyógyőrttelek*. — Szilágy m. — Az EMER.-ban IV. 2350. sz. kaptafaalakú balta a Kraszna medréből (másodlagos hely).

90. *Somlyóújlak*. — Szilágy m. — A MNM.-ban 8 cm h. és 4,2 cm széles, kaptafaalakú balta. MNM. Napló 1889. 23. sz. — AÉ. 1889. 675. l. — Szilágy vm. monogr. I. 30. l.

91. *Szacsva*. — Háromszék m. — A SzNM.-ban a *Lapos* nevű erdőrésztől A. 1358. sz. alatt egy 32,5 cm hosszú, enyhén kaptafaalakú balta.

92. *Szamosújvár*. — Szolnokdoboka m. — Az EMER.-ban a római tábor területéről I. 4357—64. sz. neolithikus és aeneolithikus jellegű cserepek.

A *Petris*-határrészben levő telep emlékei *Orosz E.* gyűjt.-ben. AÉ. 1901. 17—28. 146—163., 220—234. l., 1902. 83. l., 1904. 227—234. l. A bronzkorig nyúlnak s van közöttük vaskori is.

Szarvaskend, l. *Magyarszarvaskend*.

93. *Szászbuda*. — Nagyküküllő m. — Az EMER.-ban I. 7996. sz. kaptafaalakú balta.

94. *Szászernye*. — Kisküküllő m. — Az EMER.-ban 26. sz. 10,3 cm h. nyújtott triánguláris mészmárgavéső. EME. Évk. V. 133. l. — Gooss 55. l. — *Marțian* I. 625. sz., II. 355. sz.

Száva, l. *Mezőszáva*.

95. *Szentgotthárd* (Vasasszentgotthárd). — Szolnokdoboka m. — Az EMER.-ban D. 477. sz. 9,5 cm h. ívelt hátú, trapezoid kőbalta.

96. *Szentgyörgyválya*. — Hunyad m. — A dévai múzeumban keramikai maradványok, mint a tordosiak.

97. *Szék*. — Szolnokdoboka m. — Az EMEÁ.-ban enyhén kaptafaalakú balta amphibol-gneiszből.

A szamosújvári főgimn. gyűjt.-ben A. 21. sz. alatt kaptafaalakú véső. A. 23. sz. és A. 29. sz. alatt kaptafaalakú balták. V. ö. *Mártonfi Lajos*: Földtani viszonyok és tört. előtti idők nyomai a Mezőségen. OTÉ. XVI. 1891. 153—155. és 186. l.

98. *Szilágyballa* (Balla). — Szilágy m. — Az EMER.-ban IV. 2358. sz. 17 cm h. kaptafaalakú, enyhén ívelt hátú balta. A községben árokásáskor lelték.

99. *Szilágysomlyó*. — Szilágy m. — Az

EMER.-ban 2303. sz. hálósúly, 2304. sz. csupor és 2305. sz. bögre.

100. *Szolnokdoboka m.* — Az EMER.-ban I. 6115. sz. trapezoid kovapalabalta.

101. *Sztrigyszentgyörgy.* — Hunyad m. — A dévai múzeumban a Sztrigy jobbso partjáról kerámikai maradványok, mint a tordosiak.

Tártária, l. Alsótárlaka.

102. *Torda.* — Tordaaranyos m. — Az EMER.-ban 27. sz. nyújtott trapezoid kovapalabalta, amit állítólag római sírban leltek, — továbbá II. 6167. sz. kaptafaalakú, törött fokú balta.

103. *Tordaszentlászló.* — Kolozs m. — Az EMEÁ.-ban a *Mátécser* nevű erdőből egy 22 cm h. ovális átmetszetű dácitufabalta. OTÉ. XI. (2. r. VIII.) 1886. 24. l., XIV. (2. r. XI.) 1889. 170. l.

104. *Tordos.* — Hunyad m. — Az EMER.-ban az egykori *Torma Zsófia*-féle gyűjtemény V. 1—9551. sz. alatt, — vétel és ajándékozás útján bekerült holmik I. 7886—93., IV. 2498—99., II. 4931—5121., II. 5125—31., IV. 4389—93. sz. s a hitelesítő ásatások eredményei II. 1656—3101. lelt. sz. alatt.

Tordosi leletek vannak a dévai múzeumban, a SzNM.-ban, MNM.-ban, a nagyenyedi Bethlen-kollégium múzeumban, a wieni Naturhist. Museumban, a berlini s más múzeumokban is.

A *Wosinsky*-féle: Az őskor mészbetűtes díszű agyagművészete 25. l. és I. t. 2., 3. sz. cserepek, valamint a 4. sz. bögre nem tordosi, hanem algyógyi; — a VII. t. 1. sz. cserép pedig nándorvályai.

*Hubert Schmidt*nek Tordosról a Zeitschr. f. Ethn. XXXV. k. 438—469. l. közötti cikke ábrái közül a 14. sz. alatti cserepek nem tordosiak; — a 15. ábra csészéje algyógyi; — a 32. ábra cserepei nem tordosiak; — a 33. ábra csészéje a nándori barlangból való.

Schroller 30. t. 7. sz. csupra (az EMER.-ban V. 9593. sz.) nem tordosi, hanem valószínűleg algyógyi. *Torma Zs.* is tévesen helyezte a tordosi anyag közé.

A Tordosra vonatkozó irodalomból v. ö.

EM. VI. 130. l., VII. 169. l., 171. l. és 208—209. l. — CIA. 1876. II. k. 14. l. — *Gooss* 56—59. l. — ASL. N. F. XIII. 1876. 414. l., XIV. 592—625. l. — EME. Évk. V. 126. l. — AÉ. r. f. IX. 186. l. — AÉ. 1899. 115—123. l., 1910. 435—436. l., 1912. 368. l. — Zeitschr. f. Ethn. XXXVI. 1904. 635. l., XLIII. 1911. 161—162. és 601. l., XLII. 248—258. l. — *Schroller* 8—12., 28., 29., 38., 53., 70. l. és 4—6. t., 7. t. 1—4. sz. 6., 8—13. sz., 22. t. 6., 7. sz., 23. t. 18—23. sz., — *Tompa* 45., 57., 64. l. — *Roska M.* Az újabb kőkor 26. kép 2—4. sz., 27. kép 1—6., 9—11. sz., 29. kép 1., 3—5., 7—9., 11. sz., 30. kép 1., 2., 4., 5. sz., 33. kép 3. sz., 34., 36—39., 41—45., 74—78., 90., 91., 105—107. kép, 111. kép 1—4., 6. sz., 117. kép 1—5. és 7—12. sz., 118. kép, 119. kép 2., 4., 7. sz., 133. kép, 139. kép 1., 4—8. sz., 145., 156., 163. kép, 167. kép 1—3. sz., 169—171. kép, 172. kép 1., 2. sz., 173. kép. 174. kép 1., 3. sz., 245., 246., 256., 257., 260., 261—268., 275. kép és a hitelesítő ásatások eredményei u. o. 106—410. l.

105. *Tövis.* — Alsófehér m. — A nagyenyedi Bethlen-kollégium múzeumban a *Müller*-tanyáról kerámikai maradványok, mint a tordosiak.

106. *Vajdahunyad.* — Hunyad m. — Az EMER.-ban IV. 2477—48. sz. viaszopálszilánkok, IV. 2779. sz. agyagrostély, IV. 2480. sz. szűrőedénytöredék, IV. 2481. sz. női agyagidolomtöredék, — a Szt. Péter-hegyen levő református temető bejárata mellől II. 1553—58. sz. alatt neol. cserepek is és II. 1546. sz. női agyagidolum.

107. *Várkudu* (Kudu). — Szolnokdoboka m. — Az EMER.-ban 474. sz. kaptafaalakú palakőbalta zúzókönek használva, 477. sz. u. olyan balta, 478. sz. u. olyan balta, de zúzókönek használták és 490. sz. kaptafaalakú homokkőbalta foka.

Veregyháza, l. Mezőveresegyháza.

108. *Veresmart.* — Brassó m. — A BSzM.-ban egy kb. 30 cm hosszú, kaptafaalakú amphibolbalta.

Vista, l. Magyarvista.

109. *Záporc.* — Szolnokdoboka m. — Az EMER.-ban 25. sz., széles, kaptafaalakú agyagpalabalta élresze.

110. *Zetelaka.* — Udvarhely m. — Az EMER.-ban a *Zetevárból* IV. 2839—77. sz. cserepek közt újabb kőkoriak is vannak, valamint egy gyermekjáték és egy pereszlintöredék is.

111. *Zsibérk.* — Nagyküküllő m. — Az EMER.-ban I. 7911—12. sz. gyöngyalakú hálósúlyok, mint a tordosiak.

Kiegészítésül közöljük még az alábbi adatokat:

112. *Asszonyfalva.* — Nagyküküllő m. — A nagyenyedi Bethlen-kollégium Múzeumában enyhén kaptafaalakú, trapezoid méasztufavéső.

113. *Bürkös.* — Alsófehér m. — U. o. egy rongált kaptafaalakú balta.

114. *Ilyefalva.* — Háromszék m. — A SzNM.-ban az *Ilyefalvi erdő-ből* kaptafaalakú balta.

115. *Kisbacon.* — Udvarhely m. — U. o. kaptafaalakú kőbalta.

Kőrispatak, I. Sepsikőrispatak.

116. *Marosdécse.* — Tordaaranyos m. — A nagyenyedi Bethlen-kollégium Múzeumában kaptafaalakú balta.

117. *Oláhbagát.* — Alsófehér m. — U. o. kaptafaalakú balták és vésők.

118. *Pókafalva.* — Alsófehér m. — U. o. kaptafaalakú balták és vésők.

119. *Sepsikőrispatak.* (Kőrispatak) — Háromszék m. — A SzNM.-ban hegyesnyakú, ovális átmetszetű kőbalta.

120. *Vajasd.* — Alsófehér m. — U. o. a *Bilak-hegy-ről* neol. csuprok.

121. *Vládháza.* — Alsófehér m. — U. o. az Intre fánate (A szénafüvek közt) hátrészből kaptafaalakú kovapalabalta.

122. *Zsidve.* — Kisküküllő m. — U. o. szűkülő szájú, tömlőszerű edényke.

*

A II—IV. alatt felsorolt lelőhelyek s azok leletei a következő tanulságok le-
rögzítéséhez segítenek:

1. A spirálszalagos kerámiával- jellem-
zett mívelődési áramlat, miután hozzá-

járult a bükki kultúra életrekeltéséhez, Magyarország közvetítésével beszivárgott Erdélybe is. Vele együtt hatolt be a bükki kultúra is. Nincs kizárva, hogy ezzel egyidejűleg kapta Erdély a centei, markódi, oláhnyíresi, sepsikőrispataki, tordaszent-lászlói stb. hegyesnyakú, ovális átmetszetű baltákat is.

2. A tordosi alsó réteg tanúsága szerint úgy a spirálszalagos, mint az ebből fejlett bükki kerámika egy itt már meglevő kultúrát, az ú. n. tiszai kultúrát termékenyíti meg, amiből megint az következik, hogy Erdélyben a bükki kultúra nem közvetlen megelőzője a tiszainak, hanem vele párhuzamos jelenség az egymásmellettség viszonyában, amiből természetesen következik, hogy kölcsönösen hatottak egymásra. E mellett szól a többek között egy körös díszű edényperem a tordosi középső rétegből (*Roska*: Újabb kőkor 267. kép 8. sz.), egy hullámvonalas díszű edényoldal a felső rétegből (u. o. 268. kép 11. sz.) stb.

3. A tiszai kultúra régebbi fázisa a Szamos és Maros völgyén hatolt be Erdélybe s utat talált magának a mellékvölgyekbe is. Ezt bizonyítják a nándorvályai, nagyiklói, szarvaskendi, aztán a bögzői leletek.

4. A tiszai kultúra újabb fázisának telepei jórészt a Maros fő- és mellékvölgyeiben fekszenek (Alpestes, Alsótatárlaka, Alvinc, Borberek, Bujtur, Déva, Felsőboj, Felsőcsertés, Haró, Hondol, Kersec, Magura, Marosbogát, Szentgyörgyválya, Sztrigyszentgyörgy, Tordos, Tövis), — a szolnokdobokamegyei Cege és a nagyváradi telep megint a mellett szól, hogy sok minden rejtőzhetik még a Szamos mentén és hogy a Sebes-Körös, mint fő-kultúrközvetítő, még sok meglepetést tartogat számunkra. Az áthidaló leletek a *Székely János* magyarvistai gyűjteményében a Nádas mellől megvannak. A szilágysági és érmelléki leletek csak fokozzák várakozásunkat. A brassóme gyei Keresztényfalván és a háromszékme gyei Nagyborosnyó *Várhegy*-én lelt tordosi jellegű anyag megint arról beszél nekünk, hogy

ugyanazon az úton, amelyiken a magyarországi obszidián, a tiszai kultúra is behatolt a Barcasági és Háromszéki medencébe.

A szórványos leletek nagyban támasztják alá mindezeket.

5. Igen tanulságos a leletek eloszlása is. Sok tekintetben fedi az obszidiánnal jellemzett lelőhelyekét. A Szamosok mente nemcsak mint közlekedési utak jönnek tekintetbe, hanem a maguk sójával, termékenységével, valamint a mezősegi tavakkal is. A cegei telep esetéből következően u. i. nincs kizárva, hogy a mezősegi halastavak is befolyással voltak az itten való megteleülésre. Megerősít ebben a noszolyi *Steuni*-határárszból ismeretes ú. n. kareliai típusú balta is. Hunyad és Alsófehér vm., aztán az egész Maros völgye felfelé meglehetősen sűrűn megtelepült terület s mint térképünk kézzelfoghatóbban is igazolja, itt is a sóvidék, valamint a földművelés és legeltetésre alkalmas pontok azok, amelyek vonzották a tiszai kultúra képviselőit.

A Küküllők mente ma szegényebb, de holnap-holnapután itt is felbukkanhatnak a sűrűbb megtelepülést jelző nyomok, másfelő a két Homoród, az Olt és Fekete-ügy völgyébe itten vezet át az út. Benne vagyunk a Barcasági és Háromszéki medencében, melyek mindenkoron kitűnő megtelepülési lehetőségeket nyújtottak. Ezek között elsőrangú szerepet játszott a földművelés és állattenyésztés. Sóban sem szegény ez a vidék.

6. A felsorolt leletek egy része a tiszai kultúra és a Tripolye-kultúrát jellemző festett kerámika érintkezési idejéből való, tehát a település, az itteni élet és munka folytonosságáról beszél nekünk. A sepsiszentgyörgyi *Váradi János*-utcában fedett sírban a kareliai típusú balta határozottan mélyített és kimetszett díszű kerámika társaságában került felszínre. Folytonosságról tanuskodik a tordosi telep is.

7. A tiszai kultúra Kelet felé való előhaladásában a Háromszéki medencében

megtorpan. Ez nem a véletlen munkája és nem magyarázhatjuk az elerőtlenedéssel sem. Az általános felfogással szemben alig hisszük, hogy az ú. n. Boian A.-kultúra képviselőibe ütköztek volna, mert hiszen ez a kultúrfacies aránylag olyan kevés és szórványos lelettel van képviselve Erdélyben, illetőleg Erdély délkeleti sarkában, hogy az itten való megjelenését csak egyszerű és igen gyenge kultúrhatással magyarázhatjuk, ha ugyan nem éppen Erdély földjén kell keresnünk a gyökereit.

Sokkal valószínűbb, mint *Tompa* (45. l.) is hiszi, hogy a tiszai kultúra képviselői az Ojtozi-szoroson át a Háromszéki medence s ennek közvetítésével a Barcaság felé tartó Tripolye-kultúra képviselőivel találják magukat szemben, akikkel egy ideig az egymásmellettiesség viszonyában élnek s egymásra hatást gyakorolnak, de akiknek nagyobb számán, fejlettebb kultúráján s életfelkészültségén nemcsak megtörik a tiszai kultúra Kelet felé való nyomulása, hanem az elől vissza is húzódik, majd részben annak fölénye és hatása alatt meg is szűnik.

8. A tiszai kultúrának Kelet felé való terjeszkedését nemcsak a jobb és megfelelőbb életlehetőségek keresésével indokolhatjuk, hanem azzal a nyugtalansággal is magyarázhatjuk, melyet az északi kultúra és annak képviselői Közép-Európa felé való érvényesülési törekvései keltettek. Ez egy ideig az egymásmellettiesség viszonyában és állapotában még nem jelentett azonnali imminens veszélyt. Ez a veszedelem a Kr. e. III. évezred végén állott be, amikor ez az északi áramlat elsöpri, leigazza a Tripolye-kultúra képviselőit úgy Közép-Európában, mint az ettől Keletre fekvő területeken.

9. Nándorvályai és tordosi ásatásaim fontos utalásokat tartalmaznak a festett kerámikának Erdélyben való fellépте tekintetében. A nándorvályai alsó rétegben leltem egy durva, alig simított fenéktöredéket, mely kívül feketére füstölt, belül barnavörös alapszínű és vastag fehér pászta-

szerű anyaggal van bevonva, — a felső rétegben leltem egy okkergöröngyöt — a szántásban gyűjtött cserepek közül az egyik barnavörös színű, kívül-belül fehér bevonás nyomait mutatja. Nándorvályán nem leltem húsvörös bevonású, gombalakú edénytálapokat (s illetően bevontakat Nagyiklód sem szolgáltatott). Tordoson mindhárom rétegben megtaláltam ezeket a húsvörös festékekkel bevont edénytálapokat és csészetöredékeket, a középső rétegben rovátkolt bordákkal ékített, ugyancsak húsvörös bevonású cserepet és belül palaszürke, kívül húsvörös bevonású csészetöredéket, továbbá belül palaszürke, kívül húsvörös bevonású és enyhén becsiszolt vonalkákkal ékített cserepet leltem, és leltem egypár edénytöredéket, amelyik kívül-belül fehér bevonás nyomait mutatja. Egy átfúrt bütyökfület mélyített szalagdisz vesz körül, ezt pedig fehér festés borítja (*Roska* i. m. 367. kép 10. sz.). Egy szintén a középső rétegből kikerült szalagdiszes edénytöredék egyik szabadon hagyott mezőjét húsvörös festés borítja. A tordosi felső rétegben sem leltem kimondott mintásan festett keramikát. Kerültek felszínre olyan profilált peremű táltöredékek, amelyek kívül-belül húsvörös és barnavörös bevonás nyomait mutatják.

A *Torma Zsófia*-féle tordosi anyagnak spirális és a szövésből átvett egyenes vonalú sávok mintákat mutató festett keramikai leletei (v. ö. *Roska* i. m. 90. kép) egy a tiszai kultúrát követő, fiatalabb réteg emlékei és ezek a motívumok egymással kombinálva ugyanazon edénytöredéken is előfordulnak, ami az edényfestésnek (és nem bevonásnak) Erdélyben való megjelenése időpontjára nézve igen fontos jelenség. E festett keramikai maradványok között a vállas tálak közvetlen kapcsolatot mutatnak a tőlem feltárt tordosi felső réteg azonos típusú, még festetlen keramikai termékeivel, ami a közvetlen, fokozatos fejlődés elvitázhatatlan bizonyítéka.

Ennyit a bükki festett kerámika és a tiszai kultúra egymáshoz való viszonyáról Erdélyben. A kérdésre részletesebben fo-

gunk kitérni az erdélyi festett kerámika emlékeinek tárgyalása rendjén.

10. A gombalakú edénytálapok, sokszor húsvörös bevonással, azt mutatják, hogy a tordosi jellegű művelődési jelenségek megelőzték a Tripolje-kultúra erdélyi fellépését. Valószínűnek vélem, hogy ezt jelzik a többek között az erődi festetlen és bevonatlan, az imecsfalvi és az oltszemi *Vármegén* lelt húsvörös bevonású edénytálapok is.

Kolozsvár.

Roska Márton.

A székesfehérvári múzeum őskori csontszigonya.

A székesfehérvári múzeum 1935-ik évi gyarapodásának egyik legbecsesebb szerzeménye az a csontszigony, mely Csór község határában (Fejér megye) az Alsómerítő pusztához tartozó Sárréten került elő és gróf Pappenheim Sándor ajándékozta a múzeumnak. A lelet oly ritkaságnak tűnt föl, hogy szükségesnek látszott a Magyar Történelmi Múzeum szakvéleményét kikérni. Hillebrandt Jenő szíves megállapítása szerint a szóbanforgó csontszigony őskőkori harpuna és egyelőre páratlanul áll régészeti leleteink között kronológiai és tipológiai szempontból egyaránt. Kora a paleolith-korszak neolith-korral érintkező időszak. Közélebbi meghatározás csak a lelőkörmények részletes kikutatása és esetleg az ott előkerülő egyéb leletek alapján lehetséges (44. kép).

Az e végből 1935. okt. 8-án tartott helyszíni szemlén, melyet a székesfehérvári múzeum nevében Marosi Arnold és Dormuth Árpád végeztek, megállapítást nyert, hogy a szigonyt 1935 telén Alsómerítőpusztához tartozó Sárrét területén (azt keresztülzelve vasútvonaltól délre, közel a csór-nádasladányi állomáshoz, attól keletre) Sági Imre urasági gazda találta turfabányászat közben, 180 cm vastag tűzegréteg alatt homokon. Egyéb leletet nem találtak. Hogy kerülhetett oda? Valószínű, hogy egykori tulajdonosa halászat

Bükker Kultur erkannte (Tompá, Arch. Hung. V—VI, Taf. I.), dazwischen fanden sich typische Scherben der ersten Bükker Stufe. (Abb. 42. die oberen 7 Scherben.) Da diese Kulturschicht eine Breite von einem Meter besitzt, wird sich bei sorgfältiger Grabung, vielleicht eine reine linearkeramische Schicht absondern lassen.

Von dieser Schicht durch eine sterile Schicht abgesondert, fanden sich Scherben der dritten Stufe der Bükker Kultur, welche schon geometrische Motive führen, die typologisch zu der Teiss Kultur hinüber leiten. (Abb. 42 untere acht Scherben.)

Auf Abb. 41 zeige ich links ein Messerchen aus der Bükk III Schicht, daneben vier kratzerähnliche Werkzeuge der untersten Schicht. Das Material ist ein schöner weissgelber Silex.

ifj. Gallus Sándor.

Beiträge zu den vorgeschichtlichen Handels-Kultur- und Völkerwanderungswegen Siebenbürgens.

(Auszug.)

II. Die spiralverzierte Keramik.

Durch ein in Tordos zutage gefördertes schiefergraues Gefässbruchstück, wo die Spiralverzierung klar erkenntlich ist, gewinnen die in der prähistorischen Abteilung des Siebenb. Museumvereines (Sammlung Sophie v. Torma) befindlichen Gefässbruchstücke an Bedeutung. In derselben Sammlung befindet sich ein fein ausgeführtes, spiralverziertes schwarzes Bruchstück aus Péterfalva (Kom. Szeben), welches mit einem weiblichen Tonidol und einem Schuhleistenbeil ins Museum gelangte.

III. Die Bükker-Kultur.

In meinem Handbuch (Bd. II, Abb. 76. No. 6) reproduziere ich den oberen Teil eines Fussbechers, dessen feine Li-

nienverzierung von jener des Tordoser Materials absticht. In der Sammlung Torma befinden sich 4 ähnlich verzierte Gefässboden- und Wandstücke. Drei hievon sind schiefergrau, eines ist rötlichbraun, alle technisch fein ausgeführt. Eines zeigt auch ein Gittermuster, die glatten Streifen sind auf glänzend poliert. Die verifizierenden Ausgrabungen haben keine solche Verzierung zutage gefördert, obwohl Scherben von gleicher Technik gefunden worden sind. Die Verzierung bestand hier in seichten linsenartigen Vertiefungen, sowie in Reihen angebrachten kannellurartigen seichtvertieften Linien. Alles ist poliert und mutet — verglichen mit der Tordoser Keramik — ein wenig fremd an. In Nagyvárad wurden beim Ziegelstecher Guttman und beim Jégpince, in Körösló in der Höhle Pesterea Boiului, bei Rév in der Höhle Vizesbarlang, bei Nádas in Nádasdaróc und Magyarvita, beim Kisszamos in Kolosvár der Bükker-Kultur angehörende Bruchstücke gefunden.

Einige spitznackige Steinbeile von ovalem Durchmesser sind auch noch zu erwähnen. Sie figurieren vorläufig auf der Karte der Theiss-Kultur. Ihre Fundorte sind mit einem kreisgefassten Kreuz hervorgehoben.

IV. Die Theiss-Kultur.

Die ältere Phase wird durch die Ansiedlung in Nándorválya (Nv.), die jüngere durch die Ansiedlung von Tordos (T.) vertreten. Auf der Karte werden die Siedlungen der älteren Phase (Nv.) mit einem Kreis, die der jüngeren (T.), mit einem Punkt gekennzeichnet, die Streufunde werden mit einem Kreuz bezeichnet. Meine Aufzählung gibt unter Nummer 19, 56, 71 die zu Nándorválya, die Nummern 1—5, 7, 9, 10, 13, 17, 21, 23, 27—29, 32, 35—37, 40, 42, 44—49, 51, 54, 59, 61, 69, 73—75, 80—85, 92, 96, 99, 104, 105, 106, 108, 109, 120, 122 beziehen sich auf die zu Tordos gehörigen Fundorte. Die Nummern 18, 34,

38, 41, 50, 95, 100, 112 bezeichnen trapezförmige Beile, die Nummern 6, 8, 11, 12, 14—16, 20, 22, 26, 30, 31, 33, 34, 83, 39, 43, 50—52, 55, 62—66, 69, 72, 77, 78, 86—91, 93, 97, 98, 102, 107—109, 113—118, 121 bezeichnen die Fundorte der Schuhleistenbeile. No. 23—34, 58, 79, 101 bezeichnen die Fundorte der spitznackigen Beile. In dieser Aufzählung verlasse ich das Gebiet Siebenbürgens, um den Ursprung der Theiss-Kultur, sowie den Weg ihrer Verbreitung besser verfolgen zu können.

Aus den hier aufgezählten Fundorten und Funden lassen sich folgende Konsequenzen ziehen:

1. Die Spiralbandkeramik ist über Ungarn — wo sie zu dem Entstehen der Bükker-Kultur in grossem Masse beigetragen hat — nach Siebenbürgen gelangt. Damit fällt das Eindringen der Bükker-Kultur zusammen. Es ist höchstwahrscheinlich, dass gleichzeitig die spitznackigen Beile mit ovalem Durchmesser von Cente, Makód, Oláhnyires, Sepsikörispatak, Tordaszentlászló eingedrungen sind.

2. Die untere Schicht von Tordos beweist, dass sowohl die Spiralband-, wie die daraus entstandene Bükker-Keramik eine schon vorhandene, sog. Theiss-Kultur befruchtet hat, d. h. die Bükker-Kultur ist in Siebenbürgen kein Vorgänger der Theiss-Kultur, sondern ihre Parallelerscheinung und dadurch ist die gegenseitige Befruchtung anzunehmen.

3. Die ältere Phase der Theiss-Kultur gelangte durch die Täler des Szamos, Körös und Maros nach Siebenbürgen.

4. Die Siedlungen der jüngeren Theiss-Kultur befinden sich zumeist in den Haupt- und Nebentälern des Maros, aber sie fehlen auch nicht ganz aus den Tälern des Szamos und Sebeskörös. Das zu der Art der Tordoser Funde gehörige Material aus Keresztényfalva (Kom. Brassó) und aus dem Várhegy bei Nagyborosnyó (Kom. Háromszék) beweist den Weg, auf welchem (wie der Obsidian) die Theiss-

Kultur nach dem Burzenlande und in das Háromszék-Becken gelangte. Diese Anschauung unterstützen auch die Streufunde.

5. Die Verteilung der Funde ist mit jenen der Obsidianfunde übereinstimmend. Das Szamos-Tal kommt nicht nur als Verkehrsweg in Betracht, sondern mit seinem Salzreichtum etc. Wahrscheinlich haben die Seen des Mezőség (Sieb. Heide) auch zu der Niederlassung stark beigetragen. Das beweist auch das Beil von Noszolya vom karelischen Typ. Das ganze Marostal war ziemlich dicht bevölkert, auch hier haben die für den Ackerbau und die Tierzucht günstigen Verhältnisse die Niederlassung erleichtert. Das Küküllőgebiet ist ärmer, aber an Salz sehr reich, hier führt der Weg zu den Becken des Burzenlandes und des Kom. Háromszék, wo auch sehr gute Siedlungsverhältnisse angetroffen wurden.

6. Ein Teil der hier aufgezählten Funde beweist, dass die sog. Theiss-Kultur mit der bemalten Keramik der Tripolje-Kultur in Berührung stand.

7. In dem Vordringen nach Osten gelangt die Theiss-Kultur kaum über das Kom. Háromszék hinaus, obwohl es kaum wahrscheinlich ist, dass sie hier auf die Boian A-Kultur geraten wäre, da diese hier nur mit wenigen und scheinbar nicht bedeutenden Funden vertreten ist. Viel wahrscheinlicher scheint mir die Ansicht von Tompa (Bandkeramik S. 45), welcher ein Aneinandertreffen der Theiss- und der Tripolje-Kultur annimmt; diese beiden Kulturen leben eine zeitlang nebeneinander allmählich beeinträchtigt aber die stärkere Tripolje-Kultur das Vordringen der Theiss-Kultur, welche hier langsam verschwindet.

8. Das östliche Vordringen der Theiss-Kultur muss nicht nur mit der Suche nach besseren Siedlungsverhältnissen in Zusammenhang gebracht werden, sondern teilweise mit der Unruhe, welche die nordischen Völker durch ihr Vordringen in Mitteleuropa überall erregt haben.

9. Meine Ausgrabungen zu Nándor-

válya und Tordos beleuchten das Auftreten der bemalten Keramik in Siebenbürgen. In Nándorválya wurde in der unteren Schichte ein aussen angeschwärztes, innen mit weisser Paste bezogenes Bruchstück gefunden, hingegen fehlen hier die rotbemalten, pilzförmigen Gefässfüsse. Diese kommen auch in Nagyiklód nicht vor, hingegen sind sie in Tordos mehrfach vertreten, auch weisser Überzug in Verbindung mit eingeritzter Verzierung kommt hier vor, sowie Gefässbruchstücke mit profiliertem Rand.

Die Tordoser Bruchstücke der Sammlung Torma entstammen einer auf die Theiss-Kultur folgenden jüngeren Schichte und bringen die spiral- und geradlinigen Motive miteinander kombiniert, auch auf einem Gefässe.

10. Die öfters mit rot überzogenen pilzartigen Gefässfüsse beweisen, dass die Tordoser-Kultur in Siebenbürgen vor der Tripolje-Kultur auftrat. Dies beweisen z. B. die unbemalten Gefässfüsse von Erösd, die aus Imecsfalva und die mit rot überzogenen aus Vármege, von Oltszem usw.

Martin v. Roska.

Die frühsteinzeitliche Knochenharpune des Museums zu Székesfehérvár.

(Auszug.)

Der Fundort der Knochenharpune ist das «Sárrét» genannte Moorfeld innerhalb des Reviere der Ortschaft Csór (Komitat Fejér). Dieselbe wurde unter einer 1'80 M dicken Torfschichte gefunden (Abb. 44.) Als frühsteinzeitliche Harpune ist sie so formvollendet, wie es ähnliche nur unter den ausländischen Funden gibt. In Ungarns Archäologie ist sie sowohl in typologischer wie auch in chronologischer Hinsicht alleinstehend. Die Zeit, aus welcher die Harpune stammt, mag nach ausländischen Analogien das Ende der Magdaléne-Periode, oder, das Mesolithikum sein. Der Fund

spielt eine ausserordentlich wichtige Rolle in der ungarischen Vorgeschichte, indem sie eine Lücke der Prähistorie Ungarns ausfüllt. *Arnold Marosi.*

Das Grab von Nagytétény.

(Auszug.)

Das für die ungarische neolithische Chronologie wichtige Hockergrab befand sich in einer Tiefe von 1'65 m (durch römischen Schutt überlagert). Die Länge des Hockers war 1'20 m (Abb. 45). Die Gefässe beim Haupte gehören der sogenannten «Zselizer Kultur» an¹ (Abb. 46, 47, 48b, jüngere Lineark Keramik in Ungarn, westlich der Donau). Das Gefäss bei der Hüfte gehört in die Bükker Kultur und ist ein guter Repräsentant des Typus Bökk II.² (Abb. 48a). Sein Rand zeigt rundherum alten Abbruch. Die Zselizer Kultur fand sich sehr reichlich in Békásmegyer (unweit Budapest), wo auch einige Scherben der Tisza-Kultur auftraten.³ Auf Grund dessen und einer Probegrabung in Tálylya (Komitat Zemplén) wo sich Bökk I und Bökk III in guter Stratigrafie zeigten, kann ich folgende Tabelle zusammenstellen:

Östlich der Donau	Westlich der Donau
Ältere Lineark Keramik Bökk I	Ältere Lineark Keramik
Bökk II	Jüngere Lineark Keramik Zselizer Kultur
Bökk III, Tisza I	Zselizer Kultur
Tisza I—II	Tisza I—II, Lengyel

Aeneolithikum

ifj. Gallus Sándor.

¹ Tompa, Arch. Hung. V—VI. S. 27.

² Tompa, l. c. T. V. Nr. 8, T. VI. Nr. 5, T. XIII. Nr. 19, 21, T. XIV. Nr. 1, 7, T. XVII.

³ Bericht der Röm. Germ. Centralkom. In Druck befindlich.